

مقاله پژوهشی: الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامون جمهوری اسلامی ایران

حامد ابراهیمی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۰۱

چکیده

محیط پیرامونی هر کشور عمدتاً شامل مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی است که اهداف، فرصت‌ها و تهدیدات هر کشور در آن چارچوب تعریف می‌شود و بر هر عمل راهبردی و سیاسی کشور احاطه دارد. به همین جهت برای واحدهای سیاسی، شناخت دقیق محیط ژئوپلیتیکی پیرامون خود موضوعی تعیین‌کننده است. مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی، بسته به موقعیت، مشخصات و عناصر ساختاری و کارکردی خود دارای ارزش‌های متفاوتی هستند که از ثبات برخوردار نمی‌باشند و در بستر زمان دچار تحول و تغییر می‌گردند. مصداق این امر، حوزه‌های ژئوپلیتیکی محیط پیرامونی ج.ا.ایران است که از سیالیت ارزشی برخوردار است؛ به طوری که برخی از این مناطق در گذشته جزو مناطق کم‌ارزش ژئوپلیتیکی محسوب می‌شده، ولی امروزه از ارزش ژئوپلیتیکی بالایی برخوردار شده است و یا بالعکس. در واقع شناخت ابعاد و متغیرهای ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامون ج.ا.ایران هدف اصلی این نگارنده از تدوین این مقاله است. در این اثر، از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده و نگارنده تلاش نموده که با انجام مطالعات کتابخانه‌ای و نظری، شناخت مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی کشورهای همسایه ایران، ارائه پرسشنامه و انجام آزمون بر روی داده‌های پرسشنامه، یافته‌های تحقیق را استخراج و نتایج تحقیق را در قالب یک الگوی کارآمد برای شناخت محیط‌های پیرامونی کشور ارائه نماید.

کلید واژه‌ها: محیط پیرامونی ج.ا.ایران، ژئوپلیتیک، محیط‌شناسی، الگو

یکی از مهم‌ترین ملزومات در تعاملات بین‌المللی، شناخت محیط پیرامونی کشورها و رصد تحولات ژئوپلیتیکی در این‌گونه محیط‌ها است و یقیناً عدم توجه به تحولات محیط و کم‌بهره جستن از آن‌ها، می‌تواند بر مؤلفه‌های قدرت کشور اثرپذیر، تأثیرات مخرب داشته و دامن آن کشور را به تحولات ناهنجار محیط آلوده نماید. یکی از این محیط‌های پیرامونی مهم جهان، حوزه‌های ژئوپلیتیکی پیرامون کشورمان است که در طول سال‌های پایانی قرن بیستم تاکنون، تحت تأثیر تحولات بزرگ جهانی مانند فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد، حادثه یازده سپتامبر و حضور نظامی آمریکا و اشغال کشورهای همسایه، بیداری اسلامی، توسعه قدرت چین، ظهور طالبان و داعش و... نه‌تنها باعث فعال شدن حوزه‌های ژئوپلیتیکی پیرامون کشورمان گردیده، بلکه حوزه‌های ژئوپلیتیکی مجاور را نیز فعال‌سازی و دچار فرایند بازتولید قدرت کرده و دوران جدیدی در روابط بین‌کشورهای این منطقه آغاز شده است. با توجه به ابعاد مختلف این اتفاقات، نگارنده معتقد است که در نگاه به ساختارهای هویتی، سیاسی، سطوح توسعه و سایر مؤلفه‌های کشورهای پیرامونی، این نکته باید مدنظر قرار گیرد که هرگونه قوانین، راهبردها و رفتار این کشورها در عرصه‌های سیاست خارجی، اقتصادی، دفاعی - امنیتی، فرهنگی - اجتماعی، زیست‌محیطی و... بایستی متأثر از ابعاد و مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی این کشورها باشد و بنابراین از این منظر، شناخت این متغیرهای ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی ایران واجد اهمیت بسیار زیادی است. همچنین عدم شناخت، بررسی دقیق و اولویت‌دهی به مؤلفه‌های اصلی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی در قالب یک الگوی کارآمد نزد تصمیم‌سازان دستگاه سیاست خارجی کشور باعث گردیده که شناخت دقیق و مبتنی بر واقعیت‌های اساسی حاکم بر این فضای این کشورها حاصل نگردیده است. همین امر اثرات خود را بر راهبردها و رفتارهای سیاست خارجی کشورمان نسبت به محیط مذکور برجای گذاشته و موجب گردیده که با وجود گذشت چهار دهه از عمر سیاسی ج.ا.ایران، تاکنون بستر مناسبی برای تعاملات راهبردی بین کشورمان و همسایگان خود فراهم نگردد. بنا به دلایل فوق، تدوین «الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامون ج.ا.ایران»، به‌عنوان یک اولویت راهبردی

کشور، هدف اصلی نگارنده از تدوین این مقاله قرار گرفته است. حال این پرسش اصلی مطرح می‌شود که: الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامون ج.ا.ایران کدام است؟ در واقع، احصاء متغیرها، دسته‌بندی و اولویت‌بندی آن‌ها در قالب یک الگو، اول آنکه می‌تواند مسئولین سیاست خارجی کشورمان را به درک درستی از واقعیت‌های ژئوپلیتیکی و رفتارهای سیاست خارجی کشورهای پیرامون مرزهای ایران برساند و دوم، ذهنیت، اشراف و انگیزه لازم را برای تصمیم‌سازان و محققین علاقه‌مند به این حوزه‌ها جهت تدوین راهبردهای متنوع کوتاه‌مدت و بلندمدت سیاسی، دفاعی امنیتی، اقتصادی، فرهنگی و... برای حضور و نفوذ حداکثری در کشورهای این حوزه‌های چالش‌خیز در پیرامون مرزهای ج.ا.ایران فراهم نماید.

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

۱. پیشینه پژوهش

سعادت آقاجانی در رساله دکتری خود با عنوان: «تدوین راهبردهای کنش فعال در محیط امنیتی ج.ا.ایران» با بررسی محیط امنیتی و کنش‌ها و واکنش‌های ایران نسبت به این محیط، به ارائه راهبردهای مناسب برای ارتقای توان امنیتی کشور به‌خصوص تقویت محور مقاومت پرداخته و وارد الگوسازی در حوزه محیط ژئوپلیتیکی کشور نمی‌شود (آقاجانی: ۱۳۹۲).

محسن رستمی، حسین عصاریان‌نژاد و لیلا مدبر در مقاله علمی-پژوهشی با عنوان: «رابطه کیفی بین محیط جغرافیایی و امنیت ملی»، در فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، با سؤال اصلی: علت اصلی شباهت و نزدیکی میان جغرافیا و امنیت ملی چیست؟ روابط دو متغیر محیط ژئوپلیتیکی و امنیت ملی را مورد بررسی قرار داده‌اند و به این نتیجه دست یافته‌اند که: شباهت این دو در مورد مطالعه واقع شدن مفهوم کلیدی کشور (حکومت) یا دولت در هر دو رشته است. از میان موضوعات مطرح در جغرافیا، حفاظت از امنیت ملی به علت فرامرزی بودن و مطالعه روابط میان واحدهای سیاسی، نزدیکی بیشتری با محیط امنیتی دارد (رستمی و همکاران: ۱۳۹۲).

حمیدرضا نادى و مرتضى واحدى در مقاله علمى-پژوهشى با عنوان: «درآمدی بر شناخت و تحلیل محیط امنیتی» در فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، با سؤال اصلی: پایه‌های ایده پردازی در شناخت و تحلیل محیط امنیتی چیست؟ به بررسی محیط امنیتی کشورها پرداخته‌اند و نتیجه‌گیری کرده‌اند که: شش مؤلفه برای درک محیط امنیتی قابل استناد است که یکی از این مؤلفه‌ها «جغرافیا محور بودن و نقش ژئوپلیتیک در آن» است (نادی و واحدی: ۱۳۸۹).

بلندیان، آستین افشان و هزارجریبی در مقاله‌ای با عنوان: «ارزش‌های شناخت محیط در تدوین استراتژی»، با این سؤال اصلی به موضوع پرداخته‌اند: آیا با تغییر در موقعیت، محیط داخل و خارج سازمان‌ها، تغییر و تنظیم مجدد استراتژی را نیز باید مورد توجه قرار داد؟ و به این نتیجه رسیده‌اند که سازوکاری باید برای مدیر فراهم شود تا با کار فرهنگی و درک دقیق محیط استراتژیک، محیط سازمان را متحول و کنترل کند (بلندیان و همکاران: ۱۳۸۶).

جمع‌بندی پیشینه‌ها: با توجه به بررسی به عمل آمده در پروژه‌ها، رساله‌ها و مقالات فوق‌الذکر و سایر پیشینه‌های مرتبط، به‌رغم کمک به نگارنده در مطالعات نظری و کتابخانه‌ای، کوشش فکری که متمرکز بر احصاء و دسته‌بندی متغیرهای ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی ج.ا.ایران و در نهایت تدوین یک الگوی منظم برای شناخت این محیط پیرامونی باشد انجام نگردیده و از این منظر تئوریک و با توجه به اهداف نگارنده، نیاز به تدوین این اثر احساس می‌گردد.

۲. مفهوم‌شناسی متغیرها

الگو: در تعریفی ساده از الگو می‌توان گفت؛ الگو یا مدل، نمایش نظری و ساده‌شده از جهان واقعی است (سورین و تانکارد؛ ۱۳۸۶: ۶۵). در واقع، مدل، جزء کوچک یا بازسازی کوچک‌شده یک شی یا پدیده بزرگ است که از لحاظ کارکرد با آن شی یا پدیده واقعی، یکسان است. به این ترتیب در شرایطی که امکان دسترسی به تمام جزئیات امور و روابط پدیده‌ها، مشکل، پرهزینه و وقت‌گیر است، مدل، آن‌ها را سهل و آسان می‌کند و با برخورداری از امکان تجزیه و تحلیل، پیش‌بینی نتایج را ممکن می‌نماید (رزاقی؛ ۱۳۸۱: ۱۸۴).

الگو برای ساده‌تر و قابل فهم کردن پدیده‌ها، به تنظیم عناصر آن پدیده و ایجاد نظم در آن‌ها، می‌پردازد و آن را به شکل یک طرح منطقی و یک پیکره درمی‌آورد و به‌نوعی یک ابزار توصیف‌کننده است (مندارس؛ ۱۳۴۹: ۲۱۰). در خصوص کارکرد الگو، به نظر لوی اشتراوس، الگو باید دارای سه خصوصیت عمده باشد:

- ۱) ساخت مشخصات یک نظام را نمایش می‌دهد و از عناصر متعددی تشکیل یافته که تغییر در هر یک از این عناصر، باعث تغییر در سایر اجزا می‌شود.
- ۲) برای هر الگوی مفروضی باید امکان ترتیب دادن سلسله تغییراتی باشد که منتج به گروهی از الگوهای از همان نوع شود.
- ۳) الگو باید چنان ساخته شود که بلافاصله تمام پدیده‌های مشاهده شده را قابل فهم سازد (توسلی به نقل از اشتراوس؛ ۱۳۶۹: ۱۴۲).

محیط‌شناسی: محیط‌شناسی فرایند بررسی محیط اطراف یک واحد تحلیل (کشور، ارگانیزم، سازمان و...) است. محققان، محیط‌شناسی را به معنای فرایند نظارت بر محیط سازمانی به منظور شناسایی تهدیدات و فرصت‌های جاری و آتی می‌دانند (سرتو و پیتر، ۱۳۷۹: ۱۵). اهمیت شناخت محیط، شناسایی شرایط، جریان‌ها و تحولات آینده به منظور نمایان شدن تغییراتی است که در پیرامون سیستم‌ها در حال وقوع است و عدم آگاهی از این شرایط، تزلزل هر سیستمی را به همراه خواهد داشت (مبینی دهکردی، ۱۳۹۳: ۵۰). پیرامون کارکرد محیط‌شناسی، در واقع محیط‌شناسی در پی اثبات و رد کم و کیف روابط میان یک یا چند یا مجموعه‌ای از متغیرهای موجود در محیط یا واحد تحلیل مورد مطالعه است. اهداف ذیل در مطالعات محیط‌شناسی حائز اهمیت است: (حاجبانی، ۱۳۸۸: ۱۸)

۱. اطلاع یابی از محیط، نظارت و رصد مستمر تحولات محیطی (کشف الگوها و پویایی‌های محیطی)
۲. کم و کیف اثرگذاری و اثرپذیری متغیر محیطی با واحد مورد مطالعه (متغیر تحت بررسی)

۳. دیالکتیک یا تعامل میان محیط و واحد تحلیل

۴. تدوین استراتژی (راهبرد) جدید برای سازمان برای رفع نقاط ضعف و تقویت

مزیت‌ها

۵. یادگیری هرچه بیشتر از محیط

۶. تدوین چشم‌انداز و مأموریت‌های سازمان

۷. پیش‌بینی آینده محیط و تأثیر آن بر آینده سازمان برای جلوگیری از بروز بحران‌ها.

منطقه ژئوپلیتیک: عبارت است از ناحیه‌ای کم‌وبیش محدود از وحدت نسبی یا ساختاری برخوردار بوده و از سایر نواحی متمایز است. چنین ناحیه‌ای بسته نبوده و توسط عوامل و بازیگران مختلف دائماً تولید و بازتولید می‌شود (بیک، ۱۳۹۷: ۲۲). منطقه ژئوپلیتیک عبارت است از بخشی از سطح سیاره زمین و یا مجموعه‌ای از کشورها و واحدهای سیاسی - فضایی هم‌جوار، اعم از فضای خشکی یا آبی یا تلفیقی که براساس ترکیب عوامل سیاسی و جغرافیایی خاص دارای تجانس و هویت مشخص و یا کارکرد مشترک بوده و از سایر مناطق و نواحی مجاور متمایز گردد؛ مانند منطقه خلیج فارس، منطقه دریای خزر، جنوب شرق آسیا، منطقه عربی و ... منطقه ژئوپلیتیک بر پایه یک منطقه یا فضای جغرافیایی متجانس از حیث ساختاری و یا کارکردی شکل می‌گیرد. هویت‌یابی منطقه ژئوپلیتیک مستلزم باردارشدن سیاسی منطقه جغرافیایی متجانس و عناصر مربوط به آن است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۱).

۳. مبانی نظری

میزان اهمیت بررسی ابعاد و متغیرهای ژئوپلیتیکی کشورهای حوزه‌های پیرامونی برای سیاست خارجی کشورمان را در قالب «نظریه ارزش‌ها و عوامل جغرافیایی» استاد دکتر محمدرضا حافظ‌نیا، به‌وضوح می‌توان نمایان نمود. از نظر ایشان، ارزش‌ها و عوامل جغرافیایی در قالب عناصر و متغیرهای ساختاری و فضای جغرافیایی، هریک می‌تواند در عرصه سیاست ملی و بین‌المللی نقش‌آفرینی نماید... ارزش‌های جغرافیایی که مطلوبیت سیاسی پیدا می‌کنند از ماهیت ژئوپلیتیکی برخوردار شده و در رفتار و کردار انسان‌ها به‌صورت گروهی یا فردی اثر می‌گذارند و الگوهای رفتاری مختلفی نظیر همکاری،

همگرایی، تعامل، رقابت، ستیز، سلطه، تصرف، کنترل و نظایر آن را در بین آن‌ها می‌آفرینند (حافظ‌نیا: ۱۳۹۶: ۲۷۲-۲۷۱). ارزش‌های عوامل و متغیرهای مزبور از ثبات و پایداری برخوردار نیستند و بسته به عوامل و مقتضیات مختلف به‌ویژه در بستر زمان و به‌موازات تکامل و گسترش فناوری، ظهور تشنجات جهانی، تغییرات عوامل حکومتی، این ارزش‌ها و نقش‌آفرینی آن‌ها دچار دگرگونی و تحول می‌شود (حافظ‌نیا به نقل از شکویی، ۱۳۶۴: ۲۴۴). ارزش سیاسی عناصر و عوامل ساختاری مکان و فضا و نیز کارکردهای آن از سیالیت و تحول‌پذیری برخوردار است... مثلاً دو نیروی متخاصم و رقیب می‌توانند به آن نگرش مثبت یا منفی داشته باشند. یعنی یکی از منظر فرصت به آن نگاه کند در حالی که دیگری به آن نگرش تهدید داشته باشد... از این رو ارزش سیاسی یک عامل و عنصر مکانی یا فضایی، در طیفی از فرصت تا تهدید شناور و سیال است و تعیین کارکرد فرصتی (مثبت) یا تهدیدی (منفی) برای آن نسبت به خود یا دیگران و رقبا، بستگی به تدبیر و راهبرد بازیگران سیاسی دارد (همان: ۳۱۹).

در خصوص ابعاد و مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی محیط پیرامونی، صاحب‌نظران و اندیشمندان، عوامل و عناصر مختلفی را ذکر کرده‌اند. برای مثال، هانس مورگنتا هشت عامل اصلی را به‌عنوان زیربنای قدرت ملی کشورها عنوان کرده است: ۱- موقعیت جغرافیایی، ۲- وجود منابع طبیعی، ۳- ظرفیت صنعتی، ۴- وضعیت آمادگی نظامی، ۵- جمعیت، ۶- خصوصیات ملی، ۷- روحیه ملی و ۸- کیفیت دیپلماسی. رودولف استاین متز نویسنده آلمانی، نیز هشت عنصر را در این رابطه ذکر کرده است: ۱- جمعیت، ۲- وسعت سرزمین، ۳- ثروت، ۴- تأسیسات سیاسی، ۵- کیفیت فرماندهی، ۶- وحدت ملی و همبستگی، ۷- حفظ حرمت و دوستی قدرت‌های خارجی و ۸- کیفیت اخلاقی. علی‌اصغر کاظمی دوازده عنصر یا عامل اصلی به شرح زیر بیان و سپس به تشریح آن‌ها پرداخته است: ۱- وضعیت جغرافیایی، ۲- جمعیت و نیروی انسانی، ۳- استعداد و ظرفیت تولیدی منابع و کارخانه‌ها، ۴- ترابری (حمل‌ونقل و ارتباطات)، ۵- استعدادهای علمی و اختراعات و ابتکارات، ۶- سیستم اقتصادی، ۷- سازمان اداری و دولتی، ۸- موقعیت راهبردی، ۹- ایدئولوژی و اخلاق اجتماعی، ۱۰- اطلاعات و آگاهی، ۱۱- تأسیسات نظامی و انتظامی و ۱۲- خرد

رهبری (کاظمی، ۱۳۷۸: ۱۷۷-۱۷۵). حسن چگینی معتقد است، ژئوپلیتیک ملاحظات سیاسی، دیپلماتیک، اقتصادی، اجتماعی و نظامی را در رویکردی راهبردی در هم می‌آمیزد و ادغام می‌کند. وی ژئوپلیتیک را مربوط به بنیادهای قدرت ملی می‌داند که شامل، جمعیت، صنعت، تجارت، وضعیت‌های مالی، ثبات داخلی و نیروهای نظامی است (بیک به نقل از چگینی، ۱۳۹۷: ۶۶). یدالله کریمی‌پور با مطالعه تحقیقات سایر محققین ژئوپلیتیک، مهم‌ترین عواملی را که موجب بحران‌های منطقه‌ای شده‌اند و از آن‌ها به‌عنوان قابلیت‌ها و تنگناها نام برده می‌شود، چنین بیان می‌کند: ۱- موقعیت نسبی همچون موقعیت محوری، حاشیه‌ای، بیرونی و راهبردی و سایر موقعیت‌های نسبی همچون موقعیت گذرگاهی، بندرگاهی، دریایی، ساحلی، ۲- جاذبه‌های اقتصادی، ۳- ادعاهای ارضی و اختلافات مرزی، ۴- بررسی نیروهای گریز از مرکز، ۵- اقلیت‌ها، ۶- تأثیر سیستم اداری - سیاسی داخلی کشورها، ۷- جمعیت و ۸- سایر عوامل طبیعی (کریمی‌پور؛ ۱۳۷۵: ۵۶-۴۵). محمدرضا حافظ‌نیا، غلامعلی رشید، اکبر پرهیزگار و محمدحسین افشردی، عوامل ژئوپلیتیک را در شش عامل اصلی و سی و پنج زیرعامل به شرح زیر دسته‌بندی کرده‌اند:

الف) عوامل ژئوپلیتیک: (۱) عوامل فیزیکی، (۲) عوامل انسانی، (۳) عوامل اقتصادی، (۴) عوامل سیاسی داخلی، (۵) عوامل سیاسی بین‌المللی و (۶) عوامل نظامی.

ب) زیرعامل‌ها: راهبرد دفاعی - موقعیت راهبردی - موقعیت ارتباطی - برخورداری از موقعیت دریایی و ساحلی - وسعت و عمق راهبری - شکل - توپوگرافی - منابع آب و شبکه آب‌های مرزی - اختلافات مرزی و ارضی - کمیت جمعیت (تعداد و ترکیب سنی و جنسی) - تراکم جمعیت و مراکز راهبردی در نزدیکی مرزهای کشور - دین، مذهب و انگیزه‌های عقیدتی - گروه‌های قومی، مذهبی، نژادی متجانس - ظرفیت‌های علمی فناوری - فناوری فضایی و قابلیت‌های مربوط به آن - منابع زیرزمینی شبکه‌های مواصلاتی و خطوط انتقال کالا و انرژی - منابع اقتصادی پایدار - وابستگی اقتصادی عمده به منابع خارجی - کارآمدی ساختار سیاسی حکومت - وفاداری احزاب سیاسی، انجمن‌های غیرحکومتی به حکومت - آرمان سیاسی ناسیونالیستی ملت - سابقه تاریخی ملت - وجود هویت ملی - انسجام ملی و تجانس سیاسی، قومی و مذهبی ملت - حضور عوامل بیگانه متضاد با خودی

در کشور مقابل - اختلافات و شکاف‌های قومی مذهبی ملت - شکاف‌های ساختاری میان دو بخش سیاسی و دفاعی حکومت - حضور و نفوذ بازیگران و قدرت‌های بیگانه بر کشور هدف - عضویت و نفوذ در اتحادیه‌های سیاسی، منطقه‌ای و بین‌المللی - قرار داشتن در کانون توجهات ژئوپلیتیک قدرت‌های بین‌المللی - کمیت و کیفیت منابع انسانی نیروهای مسلح - کمیت و کیفیت تسلیحات و تجهیزات نظامی - برخورداری از فناوری پیشرفته دفاعی - برخورداری از صنایع دفاعی داخلی - معاهدات نظامی و پیوند راهبردی دفاعی - امنیتی کشور با قدرت‌های بزرگ (حافظنیا و همکاران، ۱۳۸۶: ۳۹-۷).

روش‌شناسی

نوع تحقیق در این مقاله، «کاربردی» است و نتایج آن در سطوح مختلف مراکز تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر در نهادهای مرتبط با سیاست‌گذاری خارجی و دستگاه‌های لشکری و کشوری برای انتخاب یا تدوین راهبردهای سیاست خارجی و دفاعی کشور کاربرد دارد. همچنین در این مقاله از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. توصیفی است بدین جهت که به شناسایی و توصیف دقیق متغیرهای ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی پرداخته است. تحلیلی است؛ چراکه با تحلیل این متغیرها و دسته‌بندی و تدوین یک الگو، نگارنده توانسته است درک درستی از محیط ژئوپلیتیکی پیرامون ج.ا.ایران ارائه نماید. همچنین برای گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای علمی - تخصصی (به‌وسیله کتب، رساله‌ها، مقالات علمی - پژوهشی، سایت‌های اینترنتی آکادمیک، نقشه‌های منطقه و...) و روش میدانی (به‌وسیله پرسشنامه) استفاده شده است.

در این مقاله، به‌منظور احصاء تأثیرگذارترین متغیرهای ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی، براساس یافته‌های مطالعات نظری و اکتشافی، ابتدا ابعاد و متغیرهای ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی احصاء و پس از مشورت با افراد صاحب‌نظر و خبره مرتبط، پرسشنامه‌ای با ۵۶ سؤال، در قالب ابعاد و متغیرهای ناظر بر هر بعد طراحی گردید. سپس این پرسشنامه در جامعه آماری با ویژگی‌های خبره و صاحب‌نظر مرتبط با مسائل ژئوپلیتیک، روابط بین‌الملل، سیاست خارجی، محیط‌شناسی، در سطوح کشوری و لشکری، با حجم نمونه ۵۰

نفر (دارای حداقل سه ویژگی فوق) توزیع گردید. همچنین با توجه به نوع تحقیق و حجم نمونه، روش نمونه‌گیری غیراحتمالی و غیرگزینشی است. در نهایت ۴۱ نفر به پرسشنامه پاسخگویی نموده‌اند. این پرسشنامه در دو سؤال به شرح زیر ارائه شد:

۱) آیا این عامل می‌تواند به‌عنوان یک متغیر ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی ایران شناخته شود؟

۲) در صورت تأیید، به نظر شما میزان اثرگذاری این متغیر بر محیط ژئوپلیتیکی پیرامون ج.ا.ایران چقدر است؟

برای تعیین روایی پرسشنامه از فرمول ضریب لاوشه استفاده گردید:

$$C.V.R = \frac{NE - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}}$$

C.V.R = ضریب لاوشه

Ne = تعداد متخصصینی که گزینه مهم و مرتبط را برای سؤال انتخاب کرده‌اند

N = تعداد کل متخصص

در خصوص این مقاله، نگارنده با نظر چند تن از استادان روش تحقیق و صاحب‌نظر، مقدار قابل قبول برای روایی هر پرسش را عدد ۰/۷ و به بالا (تأیید حداقل ۳۵ نفر از ۴۱ نفر پرسش‌شونده) را مبنا قرار داده است. برابر محاسبات انجام‌شده توسط ضریب لاوشه، تعداد دو متغیر پرسشنامه دارای ضریب کمتر از ۰/۷ بوده‌اند، حذف و به‌عنوان متغیر اصلی مرتبط با بعد سیاست داخلی مؤثر بر محیط ژئوپلیتیکی پیرامون ایران شناخته نشده و ۵۴ متغیر تأیید و روا دانسته شده‌اند. ضمناً پس از محاسبه ضریب لاوشه تک‌تک سؤالات، میانگین سؤالات باقیمانده به‌عنوان شاخص روایی کل، برای پرسشنامه محاسبه گردید که میانگین مذکور عدد ۰/۸۹۵ به دست آمده است؛ بنابراین پرسشنامه مزبور از روایی با اعتبار بالا برخوردار است. درواقع می‌توان با درصد اطمینان بالایی نتیجه‌گیری نمود که سؤالات پرسشنامه این پژوهش به نحو مطلوب و قابل قبولی، اطلاعات علمی مورد نیاز این تحقیق را جمع‌آوری نموده است.

برای محاسبه پایایی یا هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری که خصیصه‌های مختلف را اندازه‌گیری می‌کند، از آلفای کرونباخ استفاده گردید. هرچه آلفای کرونباخ به یک نزدیک باشد، پایایی بیشتر است (خلیلی شورینی، ۱۳۹۱: ۲۲۸). فرمول ضریب آلفای کرونباخ:

$$r_a = \frac{k}{k-1} \left[1 - \frac{\sum s^2 k}{\sum s_t^2} \right]$$

K = تعداد سؤال‌های پرسشنامه

$s^2 k$ = واریانس پاسخ‌های همه آزمودنی‌ها به سؤال k ام

s_t^2 = واریانس جمع نمره‌های هر پاسخگو

r_a = ضریب پایایی کرونباخ که باید بیشتر از ۰/۷۵ باشد تا پایایی تأیید گردد. به‌طور کلی مقدار آلفای کمتر از ۰/۶: غیرقابل قبول، ۰/۷ تا ۰/۸: خوب، ۰/۸ تا ۰/۹: خیلی خوب و بالاتر از ۰/۹: بیانگر پایایی عالی ابزار سنجش است (همان: ۲۲۱-۲۱۹). با توجه به نتایج به‌دست‌آمده: «ضریب آلفای کرونباخ در تمامی متغیرها بالاتر از ۰/۷ گردیده و در نتیجه همه متغیرهای روا دانسته شده، مورد تأیید قرار گرفته است. ضمناً ضریب آلفای کرونباخ کل پرسشنامه ۰/۸۸ است که نشان‌دهنده پایایی خیلی خوب ابزار سنجش این تحقیق (پرسشنامه) است».

یافته‌های تحقیق

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در این مقاله، نگارنده از روش‌های آمار ناپارامتریک، استفاده نموده است. در واقع محقق پس از بررسی اسناد و مدارک کتابخانه‌ای، استخراج متغیرهای ژئوپلیتیکی مدنظر، توزیع پرسشنامه بین جامعه نمونه، داده‌های حاصل از پرسشنامه را با استفاده از آمار توصیفی و آمار استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. برای دستیابی به ساختار الگو، نگارنده ابتدا ابعادی که می‌توانند در الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی نقش‌آفرین باشند و توسط جامعه نمونه تحقیق مورد تأیید قرار گرفته‌اند، استخراج نموده است که شامل هفت بعد: «طبیعی»، «انسانی»، «اقتصادی»، «سیاسی (داخلی)»، «سیاسی (بین‌المللی)»، «دفاعی - امنیتی» و «زیست‌محیطی» می‌باشند. تجزیه و تحلیل این داده‌ها با استفاده از دو آزمون زیر انجام گرفته است:

۱. آزمون مدل ساختاری (با استفاده از نرم‌افزار اسمارت پی ال اس)^۱

۲. آزمون فریدمن

آزمون مدل ساختاری: مدلی است که روابط بین متغیرهای مکنون را بررسی می‌کند. در اسمارت پی ال اس، به خاطر ذات پیش‌بینی‌کننده این نرم‌افزار، می‌تواند پیش‌بینی کند که آیا در یک نمونه بزرگ‌تر از همان جامعه، تأیید می‌شود یا خیر.

۱. **بُعد طبیعی:** این بُعد از الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران با هشت شاخص تبیین و ضریب مسیر، ۰٫۸۵۰ نشان می‌دهد؛ بنابراین از بُعد طبیعی به‌عنوان یکی از ابعاد الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران حمایت می‌شود.

۲. **انسانی:** این بُعد از الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران با شش متغیر تبیین و ضریب مسیر، ۰٫۸۹۴ نشان می‌دهد؛ بنابراین از بُعد انسانی به‌عنوان یکی از ابعاد الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران حمایت می‌شود.

۳. **اقتصادی:** این بُعد از الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران با یازده شاخص تبیین و ضریب مسیر، ۰٫۹۴۰ نشان می‌دهد؛ بنابراین از بُعد اقتصادی به‌عنوان یکی از ابعاد الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران حمایت می‌شود.

۴. **سیاسی (داخلی):** این بُعد از الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران با پنج شاخص تبیین و ضریب مسیر، ۰٫۹۶۷ نشان می‌دهد؛ بنابراین از بُعد سیاسی (داخلی) به‌عنوان یکی از ابعاد الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران حمایت می‌شود.

۵. **سیاسی (بین‌الملل):** این بُعد از الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران با شش شاخص تبیین و ضریب مسیر، ۰٫۹۲۳ نشان می‌دهد؛ بنابراین از بُعد سیاسی (بین‌الملل) به‌عنوان یکی از ابعاد الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران حمایت می‌شود.

۶. **دفاعی - امنیتی:** این بُعد از الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران با یازده شاخص تبیین و ضریب مسیر، ۰,۷۵۱ نشان می‌دهد؛ بنابراین از بُعد دفاعی - امنیتی به‌عنوان یکی از ابعاد الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران حمایت می‌شود.

۷. **زیست‌محیطی:** این بُعد از الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران با هفت شاخص تبیین و ضریب مسیر، ۰,۸۳۵ نشان می‌دهد؛ بنابراین از بُعد زیست‌محیطی به‌عنوان یکی از ابعاد الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران حمایت می‌شود.

آزمون فریدمن: رتبه‌بندی ابعاد نقش‌آفرین در الگو با استفاده از آزمون فریدمن انجام گردیده است:

جدول شماره (۱): اولویت‌بندی ابعاد نقش‌آفرین در الگو با استفاده از آزمون فریدمن

رتبه‌بندی ابعاد با آزمون فریدمن		
Ranks		ابعاد
رتبه	Mean Rank	
۱	۶.۷۵	سیاسی (داخلی)
۲	۶.۱۹	اقتصادی
۳	۴.۳۳	سیاسی (بین‌الملل)
۴	۴.۰۲	دفاعی - امنیتی
۵	۲.۷۹	طبیعی
۶	۲.۷۵	زیست‌محیطی
۷	۱.۱۶	انسانی

تحلیل: براساس رتبه‌بندی به‌دست آمده، در بین ابعاد نقش‌آفرین در الگو، بُعد سیاسی (داخلی) رتبه اول را دارا بوده و اولویت اول شناخته می‌شود و بُعد انسانی رتبه هفتم (آخر) را دارا بوده و درجه اهمیت آن از ابعاد دیگر کمتر است؛ بنابراین در محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی مناطق پیرامون ایران، بُعد سیاسی (داخلی) منطبقه مورد نظر در اولویت بررسی قرار دارد و سپس سایر ابعاد مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

برای احصاء متغیرهای نقش‌آفرین متناظر بر ابعاد فوق‌الذکر در الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی، خروجی داده‌های حاصل از پرسشنامه توسط دو آزمون زیر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است:

۱. آزمون همگن بودن (تحلیل عامل تأییدی) (با استفاده از نرم‌افزار Smart P.L.S).

۲. آزمون فریدمن

آزمون همگن بودن: این آزمون مطابق با نظر «تنن هاوس» کلید ورود به آزمون‌های دیگر است (House:2005). منظور از همگن بودن یا هم‌جنس بودن این است که سؤالات یک مجموعه باید از یک جنس و حول یک محور باشند و متغیرها دقیقاً بعد متناظر خود را بسنجند. مطابق با نظر «هیر» اگر بارهای عاملی بالای ۰/۷ باشد، سؤالات آن مجموعه همگن و از یک جنس است. در صورتی که سؤالی مقدار معین را نداشت، باید حذف شود. به این فرایند تحلیل عامل تأییدی گفته می‌شود (Hyder: 2010). با توجه به نتایج آزمون همگن بودن، تمامی بارهای عاملی بالای ۰/۷ است؛ بنابراین متغیرهای زیرمجموعه هر بعد همگن و از یک جنس بوده و هیچ‌کدام از متغیرهای مرتبط با ابعاد نقش‌آفرین در الگو حذف نمی‌گردد و همه متغیرها دارای اهمیت بوده و در تدوین الگوی محیط‌شناسی باید مورد بررسی قرار گرفته و جانمایی گردند.

آزمون فریدمن: رتبه‌بندی متغیرهای نقش‌آفرین در الگو با استفاده از آزمون فریدمن

انجام شده که نتایج آن به شرح زیر است:

(۱) بُعد سیاسی (داخلی): (۱) واگرایی، خودمختاری و جدایی‌طلبی، (۲) نوع و ساختار سیاسی حکومت، (۳) وفاق ملی و مشارکت اجتماعی، (۴) وضعیت استقلال سیاسی و (۵) قانون اساسی و کیفیت وضع قوانین.

(۱) بُعد اقتصادی: (۱) منابع و ذخایر معدنی و فسیلی، (۲) عضویت در نهادها، رژیم‌ها و همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و جهانی، (۳) شبکه‌ها و زیرساخت‌های حمل‌ونقل، (۴) خطوط انتقال انرژی، (۵) وضعیت صنعت گردشگری، (۶) منافع اقتصادی مشترک با کشورهای دیگر، (۷) وضعیت تولیدات کشاورزی، (۸) وضعیت اشتغال، رفاه و

معیشت مردم، ۹) جایگاه قدرت اقتصادی کشور در منطقه و جهان، ۱۰) میزان صادرات و واردات انرژی، کالا و خدمات و ۱۱) وضعیت صنعت و فناوری.

(۱) بُعد سیاسی (بین‌الملل): ۱) تعارضات ژئوپلیتیکی با کشورهای پیرامونی، ۲) همگرایی و واگرایی سیاسی منطقه‌ای، ۳) علایق ژئوپلیتیک بازیگران محلی، منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، ۴) نفوذ ژئوپلیتیکی، ۵) مسئله اختلافات ارضی و مرزی و ۶) عضویت در نهادها، رژیم‌ها و همکاری‌های سیاسی منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و جهانی.

(۱) بُعد دفاعی-امنیتی: ۱) کمیت و کیفیت نیروهای مسلح، ۲) توانمندی‌های تسلیحاتی متعارف و نامتعارف، ۳) رهنامه نظامی، ۴) عضویت در نهادها، رژیم‌ها و همکاری‌های دفاعی-امنیتی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، ۵) وضعیت صادرات و واردات تسلیحات و خدمات نظامی، ۶) تأسیسات و صنایع دفاعی، ۷) بودجه دفاعی سالانه، ۸) وضعیت و توانمندی سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی، ۹) جایگاه قدرت نظامی کشور در منطقه و جهان، ۱۰) پایگاه‌های نظامی هوایی، زمینی و دریایی و ۱۱) قاچاق انسان، کالا و مواد مخدر.

(۱) بُعد طبیعی: ۱) موقعیت جغرافیایی، ۲) وسعت و شکل کشور، ۳) عمق راهبردی، ۴) طول و شکل مرزها، ۵) وضع ناهمواری‌ها، ۶) موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک، ۷) وضع آب‌وهوا (اقلیم) و ۸) حوزه‌های آبریز رودخانه‌ها و دریاها.

(۱) بُعد زیست‌محیطی: ۱) آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از تغییرات جمعیتی، ۲) آلودگی‌ها و آسیب‌های محیط زیست دریایی، ۳) اثرات زیست‌محیطی ناشی از کشورهای همسایه، ۴) قوانین و مقررات زیست‌محیطی داخلی، ۵) آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از توسعه صنایع، ۶) عضویت در نهادها، رژیم‌ها و همکاری‌های زیست‌محیطی منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و جهانی و ۷) آلودگی ناشی از بهره‌برداری از منابع معدنی و زیرزمینی.

(۱) بُعد انسانی: ۱) ترکیب و توزیع جمعیت، ۲) ویژگی‌های کمی و کیفی جمعیت، ۳) ملیت و گروه‌های قومی، ۴) موقعیت و جایگاه تاریخی و تمدنی، ۵) عوامل اجتماعی و فرهنگی و ۶) اشتراکات هویتی با کشورهای همسایه.

آزمون‌های پایایی الگو

آزمون آلفای کرونباخ: آزمون آلفای کرونباخ همبستگی مؤلفه‌های یک بُعد را بررسی می‌کند. مقدار آلفا نیز باید بزرگ‌تر از ۰/۷ باشد. کلیه ضرایب آلفای کرونباخ برابر جدول زیر برای ابعاد تحقیق بالای ۰/۷ است؛ بنابراین پایایی مدل براساس ضریب آلفای کرونباخ تأیید می‌شود.

آزمون پایایی ترکیبی: مطابق با نظر «هنسلر» پایایی ترکیبی به معنای همبستگی سؤالات یک بُعد (داخل مدل) است. در داخل مدل عواملی مثل ضرایب مسیر، بارهای عاملی و خطاها روی همبستگی در داخل مدل تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین این شاخص به مراتب واقعیت مدل را بهتر از آلفای کرونباخ نشان می‌دهد. پایایی ترکیبی باید بالای ۰/۷ باشد (Hensler:2009). خوشبختانه کلیه ضرایب پایایی ترکیبی برای متغیرهای پژوهش بالا ۰/۷ است و پایایی مدل بر اساس این آزمون نیز تأیید می‌شود.

آزمون پایایی اشتراکی: آزمون پایایی اشتراکی به همبستگی سؤالات نمی‌پردازد، بلکه اثبات می‌کند که هر سؤال به صورت مجزا چقدر در تحقیقات دیگر تعمیم‌پذیری دارد و نتایج خود را تکرار می‌کند. میانگین پایایی اشتراکی باید بزرگ‌تر از ۰/۵ باشد. خوشبختانه برابر جدول زیر، برای همه ابعاد میانگین شاخص‌های اشتراکی سؤالات بالای ۰,۵ است؛ بنابراین پایایی مدل براساس این آزمون تأیید می‌شود.

جدول شماره (۲): آزمون‌های پایایی الگو

ابعاد	تعداد شاخص	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی ^۲	پایایی اشتراکی
طبیعی	8	0/972	0/976	0/837
انسانی	6	0/713	0/798	0/588
اقتصادی	11	0/778	0/864	0/574
سیاسی (داخلی)	5	0/714	0/730	0/564
سیاسی (بین‌الملل)	6	0/743	0/762	0/583
دفاعی - امنیتی	11	0/886	0/920	0/572
زیست‌محیطی	7	0/803	0/700	0/517

۱AVE.

۲Composite Reliability

آزمون‌های روایی الگو

آزمون میانگین واریانس استخراجی^۱ (AVE): این آزمون از آزمون‌های اصلی روایی همگرا است که همبستگی و همگرایی متغیرهای یک بُعد را در مدل بیرونی نشان می‌دهد.

AVE باید بزرگ‌تر از ۰/۵ باشد. که خوشبختانه این همبستگی وجود دارد.

آزمون فورنل و لارکر^۲: این آزمون از آزمون‌های اصلی روایی و اگر است که در سال ۱۹۹۱ میلادی توسط فورنل و لارکر طرح شد. در این آزمون باید متغیرها از یکدیگر واگرایی داشته باشند که با انجام این آزمون، واگرایی متغیرهای مکنون توسط آزمون مورد تأیید قرار گرفته است.

آزمون کلی مدل PLS: اگر جواب این آزمون کوچک‌تر از ۰/۰۸ باشد، بنابراین مدل کلی اسمارت پی ال اس برآزش مناسبی دارد؛ یعنی با مدل مورد نظر در جامعه تطابق دارد. چون جواب این آزمون برابر جدول زیر کوچک‌تر از ۰/۰۸ است، بنابراین مدل کلی پی ال اس برآزش مناسبی دارد؛ یعنی الگوی به‌دست‌آمده عملیاتی بوده و قابلیت تعمیم و استفاده در حوزه‌های هدف مدنظر این تحقیق را دارد.

جدول شماره (۳): آزمون ریشه میانگین‌های مجذورهای خطاهای باقی‌مانده

Estimated Model	
SRMR	۰/۰۷۱

تجزیه و تحلیل

با توجه به نتایج آزمون‌های انجام‌شده بر داده‌های پرسشنامه‌ها، این برداشت حاصل شده است که به ترتیب «بُعد سیاسی (داخلی)» و سپس «بُعد اقتصادی» نسبت به سایر ابعاد در الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامون ج.ا.ایران، اثرگذاری بیشتری دارند.

^۱ Average Variance Extracted.

^۲ Fornell-Larcker.

طبق نتایج آزمون مدل ساختاری، ضریب مسیر ۰/۹۶۷ یک همبستگی بسیار قوی و مثبتی را بین «بُعد سیاسی (داخلی)» به همراه متغیرهایش با الگو نشان می‌دهد. «بُعد اقتصادی» نیز دومین عامل اثرگذار بر الگوی تحقیق است و ضریب مسیر ۰/۹۴ را نیز مشخص می‌کند و نشان می‌دهد که این بُعد نیز دارای یک رابطه و همبستگی بسیار بالا با الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامون ایران دارد. از طرفی، نتایج رتبه‌بندی آزمون فریدمن نیز تأییدکننده نتایج آزمون مدل ساختاری است و در این آزمون نیز «بُعد سیاسی (داخلی)» رتبه اول و «بُعد اقتصادی» رتبه دوم را کسب نموده است. حال، دلایل علمی برتری این دو بُعد نسبت به سایر ابعاد مؤثر در الگو، در قالب چند نکته تحلیلی به شرح زیر بیان می‌گردد:

الف) ساختار سیاسی کشورهای پیرامون ج.ا.ایران، به گونه‌ای است که در عمل اقتدارگرا محسوب می‌شوند. دلایل این امر ناشی از رشد سیاسی و هویتی حاکمان این کشورها در ساختارهای اقتدارگرای قبلی و فعلی، تازه تأسیس بودن و کم‌تجربگی در امور کشورداری، نهادهای دموکراتیک نوپا، قوانین تکامل نیافته، توسعه سیاسی ضعیف در سطح جامعه و... است. طبیعتاً این گونه دلایل می‌تواند موجب پیاده‌سازی رفتارهای اقتدارگرایانه در روند تصمیم‌گیری‌های کلان این کشورها باشد؛ به طوری که این فرهنگ سیاسی از نسل اول رهبران این کشورها به نسل‌های دوم و سوم رسوخ پیدا کرده و تداوم یافته است. اکثر رهبران این کشورها در زمینه سیاست داخلی، در حکومت‌های پادشاهی به صورت مادام‌العمر حکومت نموده و در حکومت‌های جمهوری به بهانه‌های مختلف و با انجام تغییرات در قانون اساسی، کنترل شدید بر انتخابات و صوری برگزار نمودن آن و از بین بردن و از دور خارج کردن رهبران جدی مخالف با روش‌های مختلف، دوران حکومت خود را تا سال‌های طولانی تداوم می‌بخشند. با توجه به موارد فوق، این نکته باید مدنظر قرار گیرد که طبیعتاً هرگونه قوانین، راهبردها و رفتار این کشورها در حوزه مختلف سیاست خارجی، اقتصادی، دفاعی - امنیتی، فرهنگی - اجتماعی و... متأثر از نوع نگاه حاکمان و یا هیئت حاکمه این کشورها به این مسائل خواهد بود و به این بستگی خواهد داشت که در هر حوزه، دیدگاه مدنظر هیئت حاکمه این کشورها چگونه است.

ب) ویژگی ژئوپلیتیکی اساسی دیگری که در خصوص کشورهای پیرامونی ایران بسیار مهم است، ویژگی اقتصادی این کشورها است. اکثر این کشورها (به‌استثنای ترکیه)، دارای ساختار اقتصادی شدیداً متکی منابع معدنی و فسیلی فراوان می‌باشند؛ کشورهای حوزه شمالی ایران از یک نقطه ضعف اساسی اقتصادی در خصوص عدم دسترسی به آب‌های آزاد برخوردار بوده بود و برای واردات و صادرات منابع معدنی و فسیلی، کالا و خدمات به کشورهای خارج از منطقه، از مسیرهای سریع و کم‌هزینه، به کشورهای پیرامونی خود به‌خصوص ایران وابسته‌اند. ضمناً تمامی کشورهای حاشیه ایران از موقعیت ترانزیتی راهبردی برای انتقال کالا و انرژی برخوردارند. همچنین با توجه به اختلاف سطح توسعه و ظرفیت‌های اقلیمی و ترانزیتی موجود در ایران، امکان توسعه صادرات در حوزه‌های مختلفی مانند، کالاهای صنعتی، کشاورزی، خدمات و... به کشورهای همسایه وجود دارد و همین امور اهمیت بعد اقتصادی را در الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران بالا برده است. بر این اساس، این دو بُعد ژئوپلیتیکی مشترک و مهم، یعنی «سیاست داخلی» و «اقتصادی» این کشورهای، از جنبه اثرگذاری آن‌ها بر سایر مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی محیط پیرامون ایران، به شرح زیر مورد تحلیل و نتیجه‌گیری قرار می‌گیرد:

۱. با توجه به تسلط، حضور و نفوذ غرب در روند تشکیل و تداوم حکومت‌داری کشورهای حاشیه خلیج فارس، ترکیه، عراق، افغانستان از زمان تشکیل تاکنون، توسعه نفوذ غرب در پاکستان به علت ضعف مفرط اقتصادی و همچنین تسلط ۷۰ ساله فرهنگ و ایدئولوژی کمونیستی شوروی سابق بر کشورهای حوزه خزر، جملگی این کشورها دارای حکومت‌های تقریباً سکولار می‌باشند. یکی از تبعات این امر، این است که این کشورها در سیاست خارجی و روابط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و امنیتی خود، فارغ از مسائل ایدئولوژیک به تصمیم‌گیری پرداخته و به دنبال گسترش روابط با تمامی کشورهای دنیا می‌باشند. به‌عنوان مثال، رفتار سیاست خارجی اکثر این کشورها در ایجاد روابط مخفیانه و یا علنی با رژیم صهیونیستی در جوانب مختلف، با توجه به حساسیت‌های جوامع مسلمان منطقه، در همین راستا ارزیابی می‌شود. اثر دیگر آن، در دشوارسازی مسیر حمایت ج.ا.ایران از نهضت‌ها و جریان‌های عمدتاً مذهبی و فرهنگی حامی ایران، جهت حضور در صحنه

سیاست و قدرت در این کشورها، نمود پیدا می‌کند که بالطبع در میزان نفوذ راهبردی ج.ا.ایران در این کشورها اثرگذار خواهد بود.

۲. یکی دیگر از نکات مهم سیاست داخلی این کشورها، برخورداری رهبران کشورهای جوان همسایه ایران (به‌استثنای روسیه) از اراده سیاسی نه‌چندان مستقل است که این امر موجب حضور و نفوذ کشورها و قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بعضاً معارض با ایران مانند آمریکا و متحدان غربی وی (اروپا، رژیم صهیونیستی و...) در مناطق حساس ژئوپلیتیکی پیرامون ایران گردیده که این موضوع علاوه بر اینکه وضعیت ژئوپلیتیک منطقه را تغییر داده، ایران را ناچار به دیپلماسی واکنشی ساخته است و توانسته فرصت‌های سیاسی و اقتصادی ایران را برای کسب نقش و نفوذ بیشتر در پیرامون خود محدود کند.

۳. وانگهی این شکل از اراده سیاسی رایج در کشورهای پیرامون ایران، یعنی اجازه حضور، نفوذ و همکاری با هر دو ابرقدرت روسیه و آمریکا و تلاش هرکدام در محدودسازی نفوذ دیگری در این کشورها، شرایط متعادل و فرصت‌هایی را برای ایران به وجود آورده که به آینده حضور خود در حوزه‌های پیرامونی در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی و دفاعی امیدوار باشد. از طرفی نگاه سیاست خارجی کشورهای همسایه نسبت به ایران، همواره نگاه به یک قدرت منطقه‌ای مستقر و باثبات بوده و سعی در برانگیختن حساسیت‌های ایران به‌صورت مستقیم ندارند.

۵. یکی دیگر از ویژگی‌های سیاست داخلی اکثر کشورهای پیرامونی تأکید بر ناسیونالیسم به‌عنوان محور وحدت، وفاق ملی و مشارکت اجتماعی در جایگاهی بالاتر از دین و مذهب است. در حوزه‌های همسایگان شمالی ایران این امر توسط رهبران آذربایجان و ترکمنستان پیگیری گردیده است. از طرفی تمامی این امور به‌شدت از جانب کشور ترکیه از جنبه‌های مختلف و با اهداف مختلف و در سطح آسیای مرکزی و قفقاز در قالب ملل ترک حمایت می‌شود و اخیراً نیز ترکیه، کار را بر روی افغانستان با همین اهداف شروع نموده است. در حوزه همسایگان عرب نیز همین دستور کار با دیدگاه ناسیونالیسم عربی وجود دارد. این امر از جهاتی بر امنیت ملی ایران اثرگذار است. با توجه به ماهیت حکومت ج.ا.ایران که حکومتی دینی است، رشد هر نوع اندیشه، از جمله اندیشه قوم‌گرایی، همانند

پان ترکیسم، پان‌کردیسم و پان‌عربیسم به گونه‌ای که از ارزش‌های دینی در ایران پیشی بگیرد، می‌تواند تهدیدی جدی بر ضد امنیت کشور به‌خصوص در مناطق مرزنشین باشد. همچنین، پیگیری این دست موضوعات توسط کشورهای همسایه، موجب سردی و کاهش روابط بین ایران با این کشورها گردیده و بالطبع زمینه افزایش نفوذ دول غربی را در حوزه‌های دفاعی - امنیتی را این کشورها را فراهم نموده است. از طرفی همکاری‌های همه‌جانبه سیاسی - اقتصادی کشورهای ترک‌زبان شمالی با هم و عرب‌زبان جنوبی با یکدیگر، موجب کاهش حضور، سرمایه‌گذاری و بالطبع درآمدزایی ایران در این کشورها گردیده است.

۶. مؤلفه دیگری که در دو بُعد سیاست داخلی و بُعد اقتصادی مورد اهمیت است، دیدگاه غالب راهبران سیاسی کشورهای پیرامونی نسبت به توسعه اقتصادی با الگوی لیبرالیستی است. این مهم نیز از دو جنبه قابل بررسی است:

الف) اول اینکه، پیاده‌سازی سیاست‌های اقتصادی لیبرالیستی، در قالب واگذاری فضاها برای جذب حداکثری سرمایه‌های شرکت‌های بین‌المللی در طرح‌های توسعه‌ای این کشور، زمینه حضور و نفوذ گسترده شرکت‌ها و کارتل‌های بین‌المللی را در بخش‌های مختلف اقتصادی این کشورها را فراهم نموده است. این امر با توجه افزایش فضای رقابتی اقتصادی در این کشورها و توان محدود بخش دولتی و خصوصی ایران، مشکلاتی را برای ایران ایجاد نموده و موجب کاهش بازار صادراتی مدنظر ایران در این کشورها گردیده است.

ب) علاوه بر این مورد، حضور پررنگ کارتل‌ها در بخش‌های مختلف اقتصادی این کشورها، موجب افزایش نفوذ کشورهای غربی (آمریکا، غرب اروپا، رژیم صهیونیستی و...) در بخش‌های مختلف سیاست‌گذاری اقتصادی این کشورها گردیده است. در واقع آمریکا تمام تلاش خود را در این حوزه‌های پیرامونی ایران به کار بسته که علاوه بر ایجاد زمینه‌های لازم برای سرمایه‌گذاری بیشتر شرکت‌های غربی و صهیونیستی در این کشورها، مانع از کسب منافع سرشار اقتصادی ناشی از ترانزیت نفت خام و گاز و کالای منطقه توسط ایران گردد.

۷. در بعضی از موارد فوق، استثنائاتی نیز برای روسیه وجود دارد که به دلیل اهمیت آن مدنظر قرار می‌گیرد؛ از جمله اینکه فضای ناسیونالیستی روسیه حاوی مخاطرات برای ایران نیست. در زمینه اقتصادی، روسیه به واسطه وسعت سرزمینی، تعدد همسایگان و صدور نفت و گاز از مسیرهای مختلف، در زمینه ترانزیتی به ایران وابستگی اندکی دارد. در زمینه استقلال سیاسی نیز در سطح بین‌الملل و منطقه از توانمندی‌های بالایی برای تحمیل اراده سیاسی خود با توسل به ابزارهای مختلف برخوردار است؛ اما وضعیت روسیه در چند جنبه، نتیجه این پژوهش را از نظر اولویت بُعد سیاست داخلی و سپس بُعد اقتصادی بر سایر ابعاد تأیید می‌کند. در بُعد سیاست داخلی، ساختار سیاسی روسیه نیز همانند دیگر کشورهای هم‌جوار، اقتدارگرا است. از این رو نوع نگاه و دیدگاه رهبران این کشور نسبت به موقعیت، منابع، توانمندی‌ها و جایگاه خود در عرصه بین‌الملل، طبعاً در سایر ابعاد ژئوپلیتیکی این کشور اثر می‌گذارد. همچنین دیدگاه رهبران سیاسی روسیه مبنی بر بازگشت به دوران اقتدار شوروی و تقابل با غرب، بر تمامی رفتارهای سیاسی و اقتصادی این کشور در حوزه‌های مختلف جغرافیایی، به‌خصوص خارج نزدیک خود (یعنی حوزه‌های پیرامونی ایران) سایه افکنده است و ج.ا.ایران با توجه به روابط راهبردی با روسیه، می‌تواند از این فضاهای تقابلی در منطقه به نفع خود در حوزه‌های پیرامونی بهره‌برداری نماید.

نتیجه‌گیری

در پاسخ به پرسش اصلی مقاله، براساس یافته‌ها و تجزیه و تحلیل‌های انجام‌شده به شرح مطالب پیش‌گفته که حاصل مطالعات نظری، لحاظ نمودن نظرات خبرگان و صاحب‌نظران حوزه‌های ژئوپلیتیک، محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی کشورهای پیرامونی، تحقیقات میدانی و آزمون‌های انجام‌شده، تعداد هفت بُعد و ۵۶ متغیر ناظر بر ابعاد مذکور نقش‌آفرین در الگو (بُعد طبیعی (هشت متغیر)، بُعد انسانی (هفت متغیر)، بُعد اقتصادی (یازده متغیر)، بُعد سیاسی (داخلی) (شش متغیر)، بُعد سیاسی (بین‌المللی) (شش متغیر)، بُعد دفاعی - امنیتی (یازده متغیر) و بُعد زیست‌محیطی (هفت متغیر)) استخراج و در قالب

یک الگوی کارآمد در جهت تشخیص درست و قابلیت جستجوی منافع ملی در محیط هدف (پیرامونی) ارائه می‌گردد. به اعتقاد نگارنده الگوی حاضر (ص بعد)، موضوعی نظام مند و مبتنی بر تعیین دقیق ابعاد و متغیرهای ژئوپلیتیکی است که از طریق آن‌ها، امکان شناخت محیط‌های ژئوپلیتیکی پیرامون ج.ا.ایران برای پیگیری اهداف اساسی و منافع ملی کشور فراهم می‌گردد. این الگو (نظام واره) دارای کارویژه شناخت و ترسیم محیط ژئوپلیتیکی است که کاربرت آن، خطای در فرایند تشخیص، اتخاذ راهبرد و سپس اقدامات را با همه پیچیدگی‌های ژئوپلیتیکی محیط‌های پیرامونی کشور ایران، به حداقل ممکن کاهش می‌دهد.

پیشنهاد

با توجه به اهمیت استفاده از الگوی حاضر در فرایند و تصمیم‌گیری و اتخاذ راهبردهای کلان کشور، پیشنهاد می‌شود دوره آموزشی کوتاه‌مدت «محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی» ویژه مسئولان کشور تدوین و همچنین به‌عنوان یکی از دروس اصلی در دوره دکتری رشته‌های حوزه جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی و مدیریتی گنجانده شود.

الگوی محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی پیرامون ایران

1

انسانی

ترکیب و توزیع جمعیت ویژگی‌های گنی و گیتی جمعیت ملت و گروه‌های قومی موقعیت و جایگاه تاریخی و تمدنی عوامل اجتماعی و فرهنگی نشر اکتان هیئت یا کشور های همسایه
--

زیست محیطی

اکودهی های زیست محیطی ناشی از تغییرات جمعیتی اکودهی ها و آسیب های محیط زیست دریایی اثرات زیست محیطی ناشی از کشورهای همسایه قوانین و مقررات زیست محیطی داخلی اکودهی های زیست محیطی ناشی از توسعه صنایع عضویت در نهادهای رژیم ها و همکاری های زیست محیطی منطقه ای، فر منطقه ای و جهانی

طبیعی

موقعیت جغرافیایی وسعت و شکل کشور عمق راهبردی طول و شکل مرزها وضع نااهموزی ها موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک وضع آب و هوا (اقلیم) حوزه های انرژی روز و ذخایر ها و دریاها

دفاعی - امنیتی

امنیت و کیفیت نیروهای مسلح توانمندی های تسلیحاتی متحرک و نامتحرک رهنامه نظامی عضویت در نهادهای رژیم ها و همکاری های دفاعی - امنیتی منطقه ای و فر منطقه ای وضعیت صادرات و واردات تسلیحات و خدمات نظامی تأسیسات و صنایع دفاعی بودجه دفاعی سالانه وضعیت توانمندی سازمان های اطلاعاتی و امنیتی جایگاه قدرت نظامی کشور در منطقه و جهان پایگاه های نظامی هوایی، زمینی و دریایی قاچاق انسان، کالا و مواد مخدر

سیاسی (بین الملل)

تعاملات ژئوپلیتیکی با کشورهای پیرامونی همگرایی و واگرایی سیاسی منطقه ای علائق ژئوپلیتیک بازگرا ن محلی، منطقه ای و فر منطقه ای نفوذ ژئوپلیتیکی مسأله اختلافات ارضی و مرزی عضویت در نهادهای رژیم ها و همکاری های سیاسی منطقه ای، فر منطقه ای و جهانی

اقتصادی

صنایع و ذخایر معدنی و فسیلی عضویت در نهادهای رژیم ها و همکاری های اقتصادی منطقه ای، فر منطقه ای و جهانی شبکه ها و زیرساخت های حمل و نقل خطوط انتقال انرژی وضعیت صنعت گردشگری صنایع اقتصادی مشترک با کشورهای دیگر وضعیت تولیدات کشاورزی وضعیت انتقال، رفاه و معیشت مردم جایگاه قدرت اقتصادی کشور در منطقه و جهان میزان صادرات و واردات انرژی، کالا و خدمات وضعیت صنعت و فناوری
--

سیاسی (داخلی)

واگرایی خودمختاری و جهانی طلبی نوع و ساختار سیاسی حکومت وفای ملی مشارکت اجتماعی وضعیت استقلال سیاسی قانون اساسی و کیفیت وضع قوانین
--

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- آدمی، علی (۱۳۸۹)، *راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی ج.ا.ایران*، تهران، مطالعات سیاسی.
- احمدی‌پور، زهرا و دیگران (۱۳۹۳)، عوامل منازعه و همکاری در منطقه ژئوپلیتیکی خزر (ظرفیت‌های همگرایی و واگرایی)، *فصلنامه، مطالعات اوراسیای مرکزی*، دوره ۷، بهار و تابستان، صص ۴۱-۶۵.
- اخباری، محمد (۱۳۸۹)، بررسی الگوی مشارکت اسلامی امنیت منطقه‌ای در خلیج فارس، تهران، *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*، دانشگاه عالی دفاع ملی، سال دوم، شماره ۵، صص ۲۳-۵۴.
- اخباری، محمد و نامی، محمدحسن (۱۳۸۸)، *جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران*، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- اطاعت، جواد (۱۳۸۷)، ایران و خطوط انتقال انرژی حوزه خزر، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، سال ۲، شماره ۳، صص ۱۳-۳۰.
- آهنجی، محمد (۱۳۷۸)، *مدیریت استراتژیک در ارتباط با محیط*، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- سیاری، حبیب‌الله و بیک‌بیلندی، علی‌اصغر (۱۳۹۷)، *تأثیرات ژئوپلیتیک منطقه دریای خزر بر راهبردهای ج.ا.ایران*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- پورمهرانی، مهران (۱۳۸۹)، *چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در مرزهای پیرامونی*، تهران، نوآور.
- پورصادق، ناصر و کشتکار، مهران (۱۳۹۵)، *محیط‌شناسی در مدیریت استراتژیک*، تهران، آذرین مهر.
- تاج‌فر، رضا (۱۳۸۵)، *جغرافیای نظامی هم‌جوار*، تهران، دافوس آجا.
- تقوی اصل، سید عطا (۱۳۸۷)، *ژئوپلیتیک جدید ایران از قزاقستان تا گرجستان*، تهران، وزارت خارجه.
- ثقفی عامری، ناصر (۱۳۸۹)، *ایران و تحولات ژئوپلیتیک نفت و گاز*، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک.
- جوزانی، محمدحسین (۱۳۹۳)، *جغرافیای ایران*، مشهد، آستان قدس رضوی.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸)، چارچوب روش شناختی برای پژوهش‌های محیط‌شناسی، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، تابستان، شماره ۸۸، صص ۳۸-۶۰.

- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۶)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، ویراست جدید*، مشهد، پاپلی.
- حافظ‌نیا، محمدرضا و همکاران (۱۳۸۶)، الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی، تهران، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، دوره ۳، شماره ۸، صص ۴۸-۲۳.
- حسین‌پور پویان، رضا (۱۳۹۲)، تبیین مؤلفه‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی روابط در مناطق ژئوپلیتیکی، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال ۹، شماره ۲، صص ۸۱-۵۷.
- خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۹۱)، *روش‌های پژوهش آمیخته (با تأکید بر بومی‌سازی)*، تهران، یادواره.
- درایسدل، آلاسدایر و بلیک، جرالداچ (۱۳۹۰)، *جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*، ترجمه: دره میرحیدر، چ چهارم، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- دوستیاری، محمد و نوربخش، مصطفی (۱۳۸۵)، بررسی عوامل محیطی در فرایند تدوین استراتژی برای موضوعات مدیریت دولتی، *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*، سال ۷، شماره ۲۵ و ۲۶، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، صص ۷۵-۵۱.
- ستوده ویشگایی، سید مهدی (۱۳۸۵)، *تأثیر ژئوپلیتیک انرژی دریای کاسپین بر حوزه خلیج فارس*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت.
- شجاع، مرتضی و همکاران (۱۳۹۲)، *سیاست روسیه در دریای خزر در دوره اوراسیاگرایان*، تهران، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- شیروودی، مرتضی (۱۳۹۰)، *مسائل منطقه‌ای ایران*، ج ۱، چ ۲، تهران، تحسین.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۰)، *ژئوپلیتیک*، چ ۹، تهران، سمت.
- کالینز، جان.ام (۱۳۸۳)، *استراتژی بزرگ*، ترجمه کورش بایندر، تهران، وزارت امور خارجه.
- کولایی، الهه و نوری، علیرضا (۱۳۸۹)، عمل‌گرایی پوتین و تغییر در رویکرد سیاست خارجی روسیه، *فصلنامه سیاست*، شماره ۲، صص ۶۹-۴۵.
- کمپ، جفری و رابرت هارکاوای (۱۳۸۳)، *جغرافیای استراتژیک خاورمیانه*، تهران، مرکز مطالعات راهبردی.
- مبینی دهکردی، علی و حیدری، حامد (۱۳۹۳)، *مبانی دانش محیط‌شناسی راهبردی*، تهران، صفار.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۰)، *امنیت و مسائل سرزمینی در خلیج فارس*، تهران، وزارت امور خارجه.
- محمدحسینی، مسعود (۱۳۹۱)، *مرزهای ایران*، تهران، دانشگاه امام حسین (ع).

- مورو دفارژ، فیلیپ (۱۳۹۲)، **فرهنگ ژئوپلیتیک**، ترجمه سید حامد رضیئی، تهران، فرهنگ معاصر.
- مهرداد، محسنین (۱۳۸۹)، **افق‌های همکاری ایران و روسیه در آسیای مرکزی و قفقاز، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، صص ۶۳-۲۷.
- میرحیدر، ڈره و دیگران (۱۳۹۲)، **مبانی جغرافیای سیاسی**، ویرایش با تجدیدنظر اساسی، تهران، سمت.
- میرضوی، فیروزه و احمدی لفورکی، بهزاد (۱۳۸۴)، **راهنمای منطقه و کشورهای حوزه خلیج فارس**، تهران، ابرار معاصر.
- نامی، محمدحسن و محمدپور، علی (۱۳۸۹)، **جغرافیای سیاسی آب‌های مرزی ایران (رودخانه‌ها)**، تهران، زیتون سبز.
- نورائی، منوچهر و شفائی، سعید (۱۳۸۵)، **امنیت خلیج فارس، گذشته، حال، آینده**، تهران، دانشگاه آزاد.
- ودیعی، کاظم (۱۳۸۹)، **حقوق و سیاست: دریای خزر، مصالح و منافع ایران، نشریه حافظ**، شماره ۶۹.

ب. منابع انگلیسی

- Aladin, N. (2011), **Biodiversity of the Caspian Sea**, CEP.
- Aubrey, D.G.(2012), **Conservation of biological diversity of the Caspian Sea and its coastal zone**.
- Babali, Tuncay (2009), Prospects of Export Routes for Kashagan Oil, **Energy Policy**, Vol. 37, Issue.4.
- Baev, Pavel.k , (2012), From European to Eurasian Energy Security: Russia Needs and Energy Perestroika, **Journal of Eurasian Studies**, Vol.3, No.3
- Bahgat, Gawdat (2002), **The New Geopolitics of Oil USA**, foreign Policy Research Institute
- Brzezinski, Zbignew, (1994), Premature Partnership, **Foreign Affairs**, Vol.73, No.
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal (2009), National Sources of Iranian Foreign Policy, **Political Quarterly**, Vol. 39, No. 3[in Persian].
- EIA. (2009). **International Energy Outlook**. Available at: www.cia.doegov.
- International Energy Agency,(2009), **Natural Gas Information 2009**, Paris 2009,P. 20
- Kasymov,Shavkat,(2012),Statism in Russia: The Implications for US–Russian Relations, **Journal of Eurasian Studies**,Vol.3, No.3
- Kemp,G.(1997),**Energy Superbowl: Strategic Politics and the Persian Gulf and Caspian Basin**. Washington D.C: Nixon Center for peace and Freedom
- Klare, Michael T., Rosenthal, Joel H.,(2008), **Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy**, New York Henry Holt & Company.

- Kozhikov, A and Kalieva, D (2012), The Military Political Situation in the Caspian Region, *Central Asian Affairs*, No 3.
- Kropatcheva, Elena ,(2012), Russian Foreign Policy in the Realm of European Security Through the Lens of Neoclassical Realism, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 3,
- Kubicek, Paul ,(2013), Energy Politics and Geopolitical Competition in the Caspian Basin, *Journal of Eurasian Studies*, Vol.4
- Kuksa, V.I.,(2014). *The southern seas (Aral, Caspian, Azov and Black) under anthropogenic*
- Laruelle, Marlène and Peyrouse, Sébastie, (2009), The Militarization of the Caspian Sea: Great Games and Small Games over the Caspian Fleets, *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol.19
- Lotfian, Saideh(2011), *Kazakhstan: Political Developments, Foreign and Security Policies*, Tehran, University of Tehran Press[in Persian].
- O.Tuathail. Gearoid (1999), *Critical Geopolitics*, London, Routledge.
- Tavana, M & Pirdashti, M & Kennedy, D.T ,et.al, (2012), A Hybrid Delphi-SWOT Paradigm for Oil and Gas Pipeline Strategic Planning in Caspian Sea Basin, *Energy Policy*, Vol.10
- Taylor, Peter J.,(1998), *Political Geography*, England, Longman Scientific & Technical
- Walker. R.B.J, (1991), *Contentin Sovereignities: Redefining Political community*.
- Zabortseva, Yelena Nikolayevna, (2012), *From the "Forgotten Region" to the "Great Game" Region: On the Development of Geopolitics in Central Asia*.